

B4087

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi PhD program
Olasz irodalom és komparatiztika tagozat

Kenesiné Tekulics Judit

A „dialógus művészete” és a „társalgás temploma”.
A dialógus XVI. századi olasz elméletei és gyakorlata
Stefano Guazzo műveiben

PhD értekezés tézisei

Szeged, 2004

Előzmények

A XV. századi humanizmus, és a XVI. századi reneszánsz irodalom, azon belül pedig a viselkedés-irodalom, valamint az abban megmutatkozó életforma vizsgálatának gondolata először OTDK dolgozat, később pedig szakdolgozati témaként merült fel bennem. 1999-ben, a XXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára *A civilizált ember udvar és város között. Stefano Guazzo: "La civil conversazione" c. művének elemzése* címmel készítettem el pályázatomat. Ugyanabban az évben írtam meg szakdolgozatomat *Uomo civile tra corte e città* címmel, amelyben az olasz udvari irodalom legfontosabb kategóriáinak fejlődését, változását vizsgáltam meg Baldassare Castiglione *Il libro del cortegiano* című művében és Stefano Guazzo említett dialógusában. Ekkor nem elsősorban a dialógusforma ragadta meg a figyelmemet, hanem a jólnevelt, civilizált viselkedés kialakulásának első jelentős ábrázolásai. Ennek változásait nem csupán az olasz irodalomban igyekeztem figyelemmel kísérni, hanem, másik szakomhoz kötődően, a spanyol kultúrában is. Spanyol szakdolgozatomat *Galateo español* címmel készítettem el. A "jólneveltség kézikönyveinek" tartalmi vizsgálatát követő lépés a dialógus műfaja iránt ébredt érdeklődésem kielégítése volt, hiszen a szakirodalom tanulmányozása során úgy tapasztaltam, e közlésforma, amely szervesen összefonódott egy bizonyos konkrét tartalommal, viszonylag kevés figyelmet kapott, s nemcsak az olasz irodalomtudósok részéről, de nemzetközi viszonylatban is. 2001-ben a Szegedi Akadémiai Bizottsághoz a *Kellemesség kategóriája és a reneszánsz dialógus* címmel benyújtott pályázati munkámban foglaltam össze először gondolataimat e témában. Arra PhD értekezésem keretein belül sem vállalkoztam, hogy végérvényesen eldöntsem, irodalmi

műfajról, vagy csupán jellegzetes közlésformáról van-e tulajdonképpen szó, azt azonban elhatároztam, hogy a kérdést visszahelyezem a reneszánsz korába, s az akkor keletkezett művek alapján vizsgálom.

A kutatás módszerei

Úgy véltem, annyi bizonyosan kijelenthető, hogy a legjelentősebb XVI. századi olasz elméletírók a dialógus műfajának elfogadtatásán, formai és tartalmi szabályozásán dolgoztak. Mindenekelőtt ezeket a műveket kezdtem tanulmányozni. Bár a teoretikusok igyekeztek pontos kritériumokat megfogalmazni, a műfaj kérdését mégsem sikerült, legalábbis a modern szakirodalom számára, minden kétséget kizáróan és véglegesen eldönteniük. Elméleteik azonban organikusak, egységesek, vizsgálatukat elengedhetetlennek tartottam ahhoz, hogy az egyes dialógusok gyakorlati mondanivalóját is megértsem. Az antik modellek, elsősorban Platón, Cicero és Lukianosz dialógus-technikáinak továbbélését a reneszánsz elméletekben a következő szerzők művei alapján vizsgáltam meg: Carlo Sigonio: *De dialogo liber* (1562); Sperone Speroni: *Apologia dei dialogi* (1574); Torquato Tasso: *Discorso dell'arte del dialogo* (1585); és kisebb részben Pietro Sforza Pallavicino: *Trattato dello stile e del dialogo* (1662), hiszen a barokk szerzőről elmondható, számottevő új gondolatot az említett három íráshoz képest nem fogalmazott meg. Ezen értekezéseket először önmagukban, majd pedig egymással összevetve elemeztem.

Mielőtt a szigorú, az arisztotelészi hagyományokat követő teoretikusok hajlottak volna arra, hogy a dialógusra önálló műfajként gondoljanak, más műfajokkal kerestek számára rokonságot, ezáltal igazolva létjogosultságát. S mivel bizonyos tekintetben valóban hasonlóság mutatkozott a dialógus és a tragédia, a komédia, az ekloga, az eposz, vagy a novella között, ezért e műfajok reneszánsz elméletírói szintén véleményt nyilvánítottak a dialógusról. Gondolataikkal egyben arra is rámutattak, hogy a hasonlóságok mellett milyen alapvető különbségek találhatók a dialógus és az egyéb műfajok között, így

lehetővé válhatott az önálló műfaj elméletének megfogalmazása. Ezt az utat lépésről lépésre követtem nyomon.

Miután áttekintettem a dialógus műfajáról szóló korabeli viták legfontosabb kérdéseit, valamint a leginkább mérvadó antik modellek továbbélését az említett írásokban, elérkeztem értekezésem fő témájához, amely nem más, mint a *conversatio* Guazzo műveiben kifejtett elméletének elemzése, és ennek irodalmi vetületeként, a műveiben használt dialógustechnika bemutatása. Ehhez a szerző legfontosabb műveit, a civilizált társalgás etikai-retorikai modelljének legteljesebb XVI. századi szintézisét, a *La civil conversazionét* (1574, 1579) vettem alapul, valamint, Guazzo másik jelentős dialógusgyűjteményét, a mindennapi élet társalgásaiban élesen megmutatkozó különbségeket is figyelembe vevő, a szigorú hierarchiába zárkózó udvari társadalom rétegződését híven tükröző *Dialoghi piacevoli* (1586). Ezek elemzésén keresztül és az elméletírók műveiben kidolgozott alapvető kategóriák felhasználásával feltártam, hogy milyen összefüggések lehettek fel a dialógus műfajának poétikája és a „conversazione civile” etikai-retorikai modellje között.

A dolgozat felépítése

A dolgozat első fejezetében a legjelentősebb, a problémát elsőként megfogalmazó, vagy leginkább átfogó jellegű modern kritikai műveben található elemzéseket foglalom össze (Virginia Cox, Raffaele Girardi, Annick Paternoster Giulio Ferroni, Carla Forno munkáit), rámutatok azonban arra, hogy a dialógus, mint műfaj és egy bizonyos tartalom *par excellence* közlésformája, rendkívüli népszerűsége, gazdagsága, változatossága miatt nem vizsgálható több művet, vagy akár több évszázadot is átfogó perspektívából. Véleményem szerint konkrét szerzők, konkrét alkotásainak egyenkénti, elmélyült elemzésére van szükség ahhoz, hogy a tartalom és a forma közötti összefüggéseket érdemileg feltárhassuk.

A fejlődési folyamat követésének első lépéseként felvázoltam a humanisták dialogikus gondolkodásmódjának legfontosabb jellemzőit, amelyek a filológiai kutatások eredményeiből, a korábbi évszázadok folyamán nem ismert antik művek példájának követéséből, az eklektikus látásmód, a szintézisalkotásra törekvő gondolkodás, a szkepticizmus, a neoplatonizmus talaján fejlődtek ki. A dialógus társadalmi vetületeként vizsgálom a XV. században születő akadémiákon az antik vitakozási módszerek újjáéledését, a középkori disputák átalakulását, s azt, hogy az irodalomban Leonardo Bruni művét követően (1401) megjelennek az első olyan dialógusok, amelyek a disputa és a *conversatio* új értelmét magyarázzák és azok módszereit használják fel mondanivalójuk átadására.

A második nagy egység a reneszánsz poétika-történet néhány kiemelkedő szerzőjének munkáiban tárja fel azokat a kiegészítéseket, megjegyzéseket és megfigyeléseket, amelyeket a kommentátorok

Arisztotelész *Poétikájához* fűztek a XVI. század gyakorlati igényeire válaszolva, azaz megkísérelték beilleszteni (Robortello, Piccolomini), vagy kizárni (Castelvetro) a dialógust a kanonizált műfajok közül. A disszertációmban bemutatom, hogy különösen azok a kommentátorok jutnak érdekes eredményekre, akik a gyakorlatban már megtapasztalták, hogyan lehet népszerű dialógusokat írni, a megfelelő közönséget megszólítani, a valószerű körülményeket megteremteni, mint Alessandro Piccolomini, Antonio Minturno, vagy Girolamo Fracastoro.

A harmadik fejezet a „Vita a dialógusról” címet viseli, amelyben a költészetről elmélkedő Agnolo Segni, az eposz írásáról gondolkodó Camillo Pellegrino, és a novella reneszánsz műfajelméletének megalkotója, Francesco Bonciani újabb nézőpontokkal gazdagítják a dialógusról kialakult képünket, s ez a vita bizonyos értelemben az antikok és modernek polémiájának is nevezhető. A kimondottan a dialógusírás elméletét megalkotó Carlo Sigonio, Sperone Speroni és Torquato Tasso pedig a dialógust a költészet részének nyilvánítják, s egyértelműen bizonyítotják, hogy a műfaj kodifikációja a XVI. század második felére befejeződött.

A dialógus, mint műfaj, és a *conversatio*, mint életforma egymáshoz fűződő kapcsolatát Stefano Guazzo művei, a *Civil conversazione* és a *Dialoghi piacevoli* címekkel is alátámasztják. Disszertációm utolsó nagy fejezetében a bennük olvasható elméleti utalásokat, a poétikai, retorikai és etikai kategóriák használatát elemzem.

A dolgozat célkitűzései, eredmények

A jeles barokk történész-irodalmár, Pietro Sforza Pallavicino szavai alapján elhíresült vitának (*querela sul dialogo*) sarokpontja azonban nemcsak az volt, hogy a műfaj az arisztotelészi *Poétikában* nem szerepelt, csupán utalás szintjén volt jelen, tehát az ortodox arisztotelianus irodalmárok szemében „hivatalosan” nem is létezett, hanem az is, hogy a már megszilárdult irodalmi gyakorlat olyan változatosságot mutatott, hogy annak konkrét szabályokba, elméletbe foglalása szinte lehetetlen feladatnak tűnt.

Sigonio, Speroni, és Tasso részben egymás állításaival, részben pedig más írók egyes megállapításaival szemben alakították ki és építették fel elméleteiket. Ez lehetőséget biztosított számukra arra, hogy egymás elméleteit kiértékeljék, kiegészítsék, összevetésük tehát a modern kutatás számára nélkülözhetetlen volt. A dolgozat rámutat azokra a pontokra, amelyekből világosan látszik, hogy Sigonio a *Poétika*-kommentátor, Robortello megjegyzéseire reagál, Tasso elsősorban Castelvetro kritikájának cáfolatára épít, Sperone Speroni elméletéről azonban elmondható, hogy egyedi, mivel saját dialógusainak védelmében íródott, bár általános teóriát is megfogalmaz. Sigonio művében kimondja, hogy a dialógus írója nem tesz mást, mint utánozza mások beszédét és "majdnem olyan, mint a költő", hiszen ugyanúgy utánzással él, így az „új” műfaj elméletét a *Poétika* nyomdokain haladva állítja fel, s ebben követi őt a többi szerző is. Mindhárman vizsgálják az imitáció, a valóságosság, a *decorum* problémáját, majd áttérnek a dialógusok írásához szükséges két másik „ars”, a dialektika és a retorika tárgyalására. Értekezésemben bemutatom a dialektika és a retorika legfontosabb kategóriáinak alkalmazását, illetve azok értelmezését a

dialógusokra vonatkozóan. Az elméletírók elemzik a platóni, a cicerói és a lukianoszi dialógusmodell elemeit is, saját elgondolásaik szerint ajánlják azokat a szerzők figyelmébe, ezek különbségeire és hasonlóságaira világít rá az értekezés elméletekről szóló egysége.

A gyakorlatot Guazzo művei alapján vizsgálom meg. A szerzőről elmondható, hogy nem dolgozott ki egységes dialógus-elméletet, csupán "gyakorló" udvari emberként élt, nem volt sem a poétika, sem a retorika tanára, de még a filozófia "hivatásos" művelője sem, dialógusai mégis tökéletesen ábrázolják a műfaj szabályait. Műveit az elméletírásoknál korábban, tehát nem azok útmutatásai alapján hozta létre, ám a reneszánsz teóriákban kidolgozott kategóriák vizsgálata bizonyult a legcélravezetőbbnek gondolatainak megértéséhez. Ebből a szempontból műveinek elemzése új mozaikdarabkákat ad a szakirodalomban róla kialakult képhez.

Dolgozatomban rámutatok, hogy Guazzo, Arisztotelész etikai rendszere alapján, Cicero és Platón példáját felhasználva és ötvözve, valamint ezeket egy sok szereplő részvételével lezajlott lakoma ábrázolásával kiegészítve valósítja meg írásaiban a változatosságot, és az újdonságot (*varietà e novità*), a dialógusírás legfontosabb követelményeit. Dialógusainak témája, a *conversatio*, azaz a társalgás (beszéd és viselkedés együttese) csaknem minden morálfilozófiai, illetve viselkedésirodalmi alkotás központi kérdése volt: a közismert tárgyat tehát különböző retorikai technikák alkalmazásával "fel kellett öltöztetni" az újdonság ruhájába. A ruha nem más, mint az *elocutio* kidolgozottsága, amely azonban egyrészt a műfajválasztás miatt nem válhat egy pillanatra sem monotonná, másrészt pedig a kellemes stílusnak (*piacevolezza*) köszönhetően, amely példák, bölcs mondások szentenciák, aforizmák, rövid történetek gyakori és igen változatos használatát jelenti. Amint

megállapítja, ez különleges hatást gyakorol az olvasókra, s az írónak rendkívüli népszerűséget jelent. E kategória alkalmazása, valamint a Guazzo műveiben megfogalmazott másik két “erény” (tapintatosság/*discretezza*, kedvesség /*affabilità*) együtt adják dialógusai stílusának különlegességét és egyben *conversatio*-elméletének alapját is. Disszertációmban bemutatom, hogy elveinek tolmácsolására Guazzo nem is használhatott volna más műfajt, mint a több szereplő párbeszédét rögzítő dialógust, hiszen a „beszéd tökéletessége nem egy emberben valósul meg, hanem a civilizált társalgásban”.

Publikációk jegyzéke

Egyetemi jegyzet

- Dr. Vigh Éva- Tekulics Judit: *Antologia della letteratura italiana dell'umanesimo*, Megjelenés alatt, JATEPress, Szeged.

Tanulmányok

- *La figura del gentiluomo nella "Civil conversazione" di Stefano Guazzo e il Cortegiano di Castiglione*, In ACTA ROMANICA, JATEPress, Szeged, 1999, pp. 166-172.

- *Civilizált ember udvar és város között: Stefano Guazzo "La civil conversazione" c. művének elemzése*, In ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS, A Debreceni Egyetem Olasz Tanszéke és az Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont évkönyve, Debrecen, 1999/VI., pp. 47-64.

- *Stefano Guazzo: Dialoghi piacevoli*, In ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS, Debrecen, 2000/VII., pp. 99-113.

- *La formazione dell'umo moderno europeo e il Galateo di Giovanni Della Casa*, In NUOVA CORVINA, Rivista di Italianistica, Istituto Italiano di Cultura, Budapest, 2000/8, pp. 79-86.

- *"Non so come la nominare", Una virtù civile ne "I libri della famiglia" dell'Alberti*, In Scritti in onore di Nándor Benedek, JatePress, Szeged, 2001, pp. 103-111.

- *La "común conversación" en el Renacimiento español: el "Galateo español" de Lucas Gracián Dantisco*, In ACTA HISPANICA, 2002/7, Szegedi Egyetem Hispanisztika Tanszéke, pp. 17-29.

- *La "dipintura parlante"*, In ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS, 2002/IX., Debrecen, pp.87-103.

- *Considerazioni intorno al dialogo rinascimentale*, In AMBRA. Percorsi di italianistica, Anno IV, numero 4, Szombathely, 2003, pp. 169-182.

- *Il Principe di Machiavelli e il Tiranno dell'Alfieri*, In ITALIANISTICA DEBRECENIENSIS X: Az "Alfieri 2003" konferencia actája, Debrecen, pp. 114-122.

- *Il gioco della conversazione e del dialogo*, A ferrarai Istituto di Studi Rinascimentali „L'istruzione dei fanciulli nel Rinascimento” című konferencián (2003) elhangzott előadás, közlésre elfogadva az Istituto szaklapjában: SCHIFANOIA, ISR – Ferrara, Franco Cosimo Panini Editore, Modena.

- *La "civil conversazione": norme e forme del dialogo nelle opere di Stefano Guazzo*, 2004. októberi szombathelyi konferencián elhangzott előadás, közlésre elfogadva: AMBRA. "Percorsi di italianistica" következő számába.

- *Stefano Guazzo: „Egy casalei hölgy arcképe”*, TRADITIO RENOVATA című Balassi- konferencián (2004. november 4-5) elhangzott előadás, közlésre elfogadva.

Fordítások

- Giorgio Padoan: *A "szóban mester" Odüsszeusz és a tudás útjai. Egy hagyomány állomásai (Vergiliustól Dantéig)*, in HELIKON Irodalomtudományi Szemle: Dante a XX. században, 2001/2-3, pp. 321-351.

- Marco Santagata: *Bevezető Petrarca Daloskönyvéhez*, in
HELIKON Irodalomtudományi Szemle, Petrarca: Herméneutika és írói
személyiség, 2004. 1-2, pp. 37-95.